

■ Badania nad życiem codziennym pod okupacją w trakcie II wojny światowej: rekonesans badawczy

Izabela Paszko

Badania związane z tematyką II wojny światowej zajmują, zarówno w Polsce, jak i w Niemczech, szczególną rolę oraz zwracają uwagę nie tylko historyków i osób zainteresowanym przeszłością, ale także szeroko rozumianej opinii publicznej. Wraz z upływem czasu oraz zmianami zachodzącymi w studiach nad największym konfliktem zbrojnym minionego stulecia, sam przedmiot badań nie ulega większym przeobrażeniom. Zmiany zachodzą natomiast w ujęciu problemowym, co pozwala na ponowne skontekstualizowanie minionych wydarzeń.

Studia nad II wojną światową zostały podjęte przez niemieckie instytuty badawcze stosunkowo wcześniej. Badania skupiające się na tematyce związanej z narodowym socjalizmem, a także na naukowym rozrachunku ze zbrodniami popełnionymi w okresie hitleryzmu prowadził m.in. Martin Broszat: historyk specjalizujący się w niemieckiej polityce wschodnioeuropejskiej. Jego badania w znacznym stopniu przyczyniły się do wyznaczenia kierunku przyszłych studiów, zwłaszcza w kontekście badań nad życiem codziennym (*Alltagsgeschichte*) w reżimie narodowo-socjalistycznym. Począwszy od lat 70. minionego wieku, tematyka związana z wojenną codziennością i perspektywą oddolną (*history from below*) była regularnie podejmowana przez niemieckich badaczy (A. Lüdke, D. Peukert, V. Klemperer). Współcześnie prowadzone badania bynajmniej nie odzęgają się od trendów zapoczątkowanych w minionym wieku, lecz rewaloryzują dotychczasowe wnioski, wprowadzając jednocześnie nowe perspektywy badawcze.

Redakcja:

Karol Janoś

(redaktor naczelny)

Agata Kałabunowska

Piotr Kubiak

Krzysztof Malinowski

Korekta:

Hanna Różanek

Nr 25(480)/2021

1.12.2021

ISSN 2450-5080

Biuletyny dostępne

także dzięki:

NEWSLETTER IZ

FACEBOOK

SCRIBD

LINKEDIN

TWITTER

Życie codzienne w świetle współczesnych badań

II wojna światowa jako temat badawczy wydaje się ciągle jeszcze niewyczerpanym źródłem inspiracji do prowadzenia naukowych dociekań, obfitujących w wielowymiarowe analizy, które wykraczają poza ramy tradycyjnie rozumianej historii współczesnej. Ostatnie badania poruszające problematykę okupacji niemieckiej z powodzeniem realizują ideę interdyscyplinarności i międzynarodowej współpracy. Doskonałym przykładem owocnej kooperacji niemieckich ośrodków badawczych i zagranicznych instytucji jest projekt „[Societies under German Occupation – Experiences and Everyday Life in World War II](#)”, realizowany w latach 2012-2017. Ten dalekosiężny projekt prowadzony przez prof. dr. Petera Haslingera (Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung, Marburg/Justus-Liebig-Universität Gießen) oraz prof. dr Tatjanę Tönsmeier (Bergische Universität Wuppertal/Kulturwissenschaftliches Institut Essen) skupiał badaczy z 15 europejskich krajów, a jego głównym celem była analiza lokalnych źródeł opisujących warunki życia pod okupacją niemiecką. Wśród poruszanych w projekcie tematów należy wyróżnić zaopatrzenie w żywność, pracę przymusową czy obserwację przemocy i masowych mordów. Ambicją zespołu Tönsmeier i Haslingera jest opublikowanie serii wydawniczej złożonej z 8 woluminów. W tym roku ukazała się dwutomowa publikacja *Fighting Hunger, Dealing with Shortage*, drugie już wydawnictwo z zapowiadanej serii (pierwszy wolumin *Coping with Hunger and Shortage under German Occupation in World War II* ukazał się w 2018 r.). Nie jest to jedyna inicjatywa dotycząca badań nad życiem codziennym prowadzona przez Instytut Herdera. W listopadzie 2021 r. Herder Institut uruchomił portal tematyczny [Copernico](#). Za pomocą tego medium udostępnia on materiały związane z dziedzictwem kulturowym historycznych regionów położonych między Odrą, Morzem Bałtyckim, wschodnimi Bałkanami oraz zachodnim brzegiem Morza Czarnego.

Innym, obok Herder Institut, instytutem historycznym należącym do Leibniz Gemeinschaft i prowadzącym badania nad życiem codziennym okresu II wojny światowej jest Leibniz Institut für Zeitgeschichte München-Berlin. Instytut ten, mający siedziby w stolicy Bawarii oraz w Berlinie, od wielu lat kontynuuje tradycję swojego dyrektora, wspomnianego wcześniej Martina Broszata, realizując projekty związane z historią społeczną. W latach 2013-2017 ośrodek wraz z zagranicznymi partnerami (w tym Niemieckim Instytutem Historycznym w Warszawie) realizował projekt „[Private Life and Privacy in Nazi Germany](#)”. Projekt ten poruszał problematykę relacji między życiem prywatnym oraz niemieckim aparatem władzy. Wśród podejmowanych przez badaczy tematów można wymienić kwestię prywatności w gettach na terenie okupowanej Polski, korespondencję frontową żołnierzy Wehrmachtu czy też prawo niemieckie wobec spraw cywilnych. Jedną z publikacji wieńczących projekt jest pokonferencyjna publikacja *Private Life and Privacy in Nazi Germany*, wydana w 2019 r. W ostatnim czasie, w październiku 2021 r., ukazało się ostatnie wydawnictwo opracowane przez Johannes Hürtera i Thomasa Raithela w ramach omawianego projektu. Książka pt. „*Im Übrigen hat die Vorsehung das letzte Wort ...*” *Tagebücher und Briefe von Marta und Egon Oelwein 1938-1945*,

jak wskazuje tytuł, stanowi opracowanie ego-dokumentów należących do niemieckiej rodziny, mieszkającej podczas II wojny światowej w Bielsku-Białej.

Równie interesującym wielowątkowym projektem realizowanym przez instytut z Monachium jest „[<Man hört, man spricht> Informal Communication and Information <From Below> in Nazi Europe](#)”. Ten rozpoczęty w 2019 r. projekt stawia sobie za cel zbadanie nieoficjalnych form komunikacji w kontrolowanych przez nazistów społeczeństwach (zakres terytorialny obejmuje m.in. Polskę i Francję). Wykorzystanie ego-dokumentów, powojennych relacji czy materiałów wizualnych, przy jednoczesnym zastosowaniu teorii z zakresu nauk społecznych i komunikacji, przynosi obietnicę wielowymiarowej analizy, stawiającej dotychczasowe ustalenia w nowym świetle.

Badania w nurcie mikrohistorii w minionych dekadach nie cieszyły się szczególną popularnością wśród niemieckich historyków. Tradycyjnie studia nad historią najnowszą owocowały monografiami poświęconymi szerszej problematyce i całościowym ujęciem tematu. Zwrot ku lokalnym narracjom stawia pytania o regionalny wymiar spraw o znaczeniu krajowym, a nawet międzynarodowym.

Niestandardową tematykę związaną z życiem codziennym podczas II wojny światowej porusza projekt realizowany od 2017 r. na Uniwersytecie w Göttingen. W ramach projektu „[Alltag im Krieg jenseits von Kollaboration und Widerstand: Sport und Gewalt in den von Deutschland besetzten Gebieten während des Zweiten Weltkriegs in Ost- und Westeuropa](#)”, Martin Borkowski-Saruhan bada rekreację i sport na terenie Górnego Śląska (tytuł pracy: *Volkstum, Alltag, Eigensinn. Sport und Gewalt in Ostoberschlesien während der deutschen Besatzung im Zweiten Weltkrieg*). W swoim projekcie badacz wykracza poza historię życia codziennego i formułuje pytania dotyczące historii ciała, idei i polityki.

W cieniu Holokaustu

Istotną rolę w badaniach nad II wojną światową pełnią ośrodki zajmujące się tematyką Holokaustu i masowych ludobójstw. Jednym z czołowych instytutów prowadzących badania nad zagładą Żydów jest Leibniz-Institut für jüdische Geschichte und Kultur - Simon Dubnow. W latach 2016-2019 w Instytucie Dubnowa realizowano projekt „[Opferzeugen in NS-Prozessen. Eine Analyse ihrer wechselhaften Rolle in sechzig Jahren Bundesrepublik](#)”, którego częścią był projekt poświęcony byłym więźniom Auschwitz jako świadkom w powojennych procesach sądowych. Natomiast w przywoływanym już wcześniej Leibniz Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, w ramach Zentrum für Holocaust-Studien, prowadzone są projekty poruszające m.in. kwestię niemieckich i austriackich Żydów deportowanych „na wschód” (m.in. do Polski) czy życie i działalność Michała Weichert. Na uwagę zasługuje z pewnością projekt Rachel O’Sullivan wykorzystujący kolonialną narrację w badaniach nad niemiecką okupacją w Kraju Warty oraz w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie.

Powojenna rzeczywistość i ośrodki polonoznawcze

Dokonując rekonesansu wśród niemieckich ośrodków badawczych, warto także odnotować te instytucje, których problemy badawcze oscylują wokół Europy Środkowo-Wschodniej, choć niekoniecznie dotyczą okresu II wojny światowej. Badania prowadzone przez Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa prowadzone są wielowątkowo i w sposób holistyczny podnoszą kwestie związane m.in. z mobilnością, transferem informacji czy zmianami zachodzącymi w kulturze w państwach Europy Wschodniej.

Równie interesujące projekty prowadzi Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa w Oldenburgu. Ośrodek ten zrealizował m.in. dwa projekty badawcze dotyczące historii Dolnego Śląska. Pierwszy z dwóch przywołanych projektów dotyczył architektury modernizmu na Śląsku w pierwszej połowie XX wieku. Drugi natomiast podejmuje próbę analizy stanu szlacheckiego pochodzącego z terenów Śląska.

Wśród akademickich ośrodków badawczych na uwagę z pewnością zasługuje znany polskim historykom Europa-Universität Viadrina Zentrum für Interdisziplinäre Polenstudien (ZIP). Wspomniane centrum bezpośrednio zajmuje się polskim wymiarem studiów nad historią, kulturą i polityką, również o zasięgu ogólnoeuropejskim.

Inne ośrodki warte wspomnienia w niniejszym rekonesansie, to Imre Kertész Kolleg w Jenie oraz Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera. Podczas gdy Imre Kertész Kolleg prowadzi szeroko zakrojone badania, skupiając się na obszarze Europy Wschodniej, Centrum Studiów Polonoznawczych w zawężonej do terenu Polski optyce badawczej podejmuje tematy związane m.in. z językoznawstwem czy prawodawstwem.

Rozpatrując w szerszym kontekście badania nad historią współczesną oraz historią społeczną, interesujące problemy podejmuje Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam. W rozpoczętym w lecie 2021 r. [projekcie](#) doktorskim Luisa Seydel podejmuje się naukowego uchwycenia realiów życia codziennego zwolenników niemieckiej radykalnej prawicy w latach 1960-1990. Badaczka koncentruje swoje badania na nieformalnych kontaktach i subkulturach pozostających poza formalnymi organizacjami.

Badania polskich ośrodków w Niemczech

W minionych 20 latach na terenie Niemiec powołano także oddziały polskich instytucji badawczych. W 2006 r. swoje badania rozpoczęło w Berlinie Centrum Badań Historycznych PAN. Ten niewielki kadrowo ośrodek podejmuje problematykę związaną z polsko-niemiecką historią, jednocześnie kontynuując dialog o polsko-niemieckim sąsiedztwie. W 2018 r. swój [projekt](#) habilitacyjny realizowany w ramach Centrum zakończyła Katarzyna Woniak, która skupiła się na rekonstrukcji światów społecznych polskich robotników przymusowych w Berlinie w okresie II wojny światowej. Innym interesującym projektem są „[Polsko-niemieckie miejsca pamięci](#)”,

angażującym aż około 100 naukowców. W ramach tego projektu opublikowano pierwsze dwa tomy wydawnictwa syntetyzującego artykuły poświęcone miejscom pamięci po obu stronach granicy. Inną polską jednostką naukową działającą poza granicami kraju jest Instytut Pileckiego, który od 2019 r. ma swój oddział w Berlinie. Placówka w Berlinie angażuje się w organizowanie otwartych debat i wystaw, jak również działalność edukacyjną i popularyzatorską poruszającą problematykę historii XX wieku.

Konkluzje

Bez wątplenia temat II wojny światowej cieszy się niemałym zainteresowaniem nie tylko wśród badaczy, ale również osób amatorsko zainteresowanych historią, toteż powyższe zestawienie obecnych oraz zrealizowanych już badań należy traktować jako próbę skatalogowania najważniejszych ośrodków badawczych oraz interesujących projektów badawczych. Nowe konteksty prowadzonych studiów oraz szeroko zakrojone badania umożliwiają stworzenie płaszczyzny porozumienia również na gruncie współczesnych relacji polsko-niemieckich. Badania prowadzone w międzynarodowym środowisku, na zasadach współpracy i wymiany naukowej pozwalają ponadto na dynamiczny rozwój instytucji naukowych oraz wdrażanie nowych praktyk i rozwiązań wypracowanych podczas wspólnej pracy.

Na gruncie rzeczowym, tendencja odchodzenia od tworzenia wielkich monotematycznych monografii poświęconych indywidualnym postaciom i zdarzeniom, na rzecz bardziej holistycznego, tematycznego ujęcia wybranych zagadnień, umożliwia przeprowadzenia studiów porównawczych, z poszerzoną perspektywą zwracającą uwagę m.in. na aspekty społeczno-kulturowe.

Ponadto studia nad historią regionalną oraz przyjęcie perspektywy mikrohistorycznej umożliwiają dopuszczenie do głosu grup marginalnych i wcześniej pomijanych w pracach historycznych. Badania nad życiem codziennym oraz studia mniejszych zbiorowości rekonstruuja „mikroświaty”, jednocześnie docierając do głębszych sfer społecznej dynamiki, tj. życia rodzinnego, relacji sąsiedzkich czy kwestii zaufania i nieufności.

Warto również podkreślić rolę platform internetowych w upowszechnianiu źródeł historycznych oraz ich opracowań. Niewątpliwie jest to medium komunikacji z młodszymi pokoleniami, które zwłaszcza w sytuacji ograniczonego dostępu do archiwów i możliwości transportu mogło stanowić interesującą alternatywę edukacyjną.

Wreszcie powoływanie nowych ośrodków badawczych specjalizujących się w historii Europy Wschodniej stwarza warunki do prowadzenia badań wykraczających poza krajowy zasięg, co jednocześnie ogranicza przyjmowanie jednostronnej narracji i perspektywy.

Tezy zawarte w tekście wyrażają jedynie opinie autorki.

Izabela Paszko – antropolożka kultury, pracowniczka naukowa Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, doktorantka na uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium, stypendystka Instytutu Zachodniego w 2021 r., zajmuje się problematyką nieformalnych form komunikacji w okresie II wojny światowej.